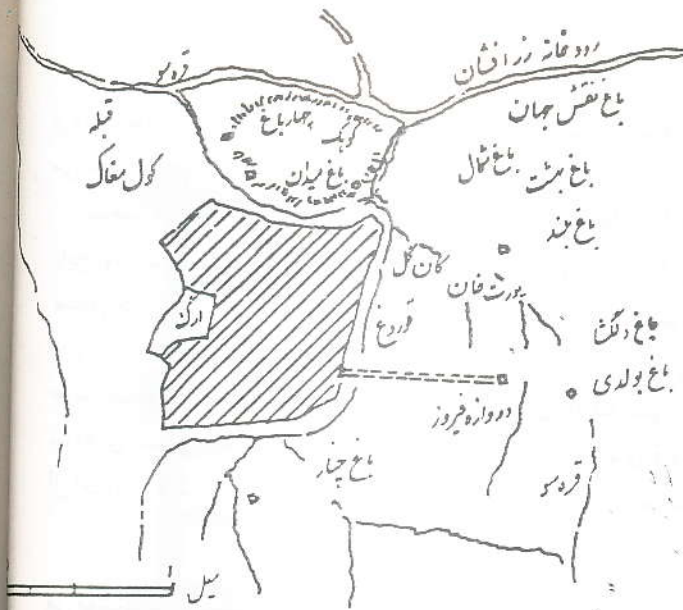

باغها و کوشکهای تیموریان در خراسان

نوشته : برنارد اوکین

ترجمه : هاشم اعتمادی عیدگاهی، کارشناس میراث فرهنگی خراسان

نقشه باغها و چمنزارهای اطراف سمرقند در قرن پانزدهم.

بین هر دو عقب نشینی به یک شاه نشین شباهت دارد در بین این عقب نشینیها و شاه نشین یک اتاق بزرگ وجود دارد که دیوارهای آن با تصاویر جنگهای ابوسعید میرزا که به دستور او این بنا را ساخته اند نقاشی شده است.

دو باغ دیگر، چهار باغ و باغ جهان آرای، همچنین در تاریخ دوران قرن پانزدهم میلادی مشخص و نمایان می باشند. "چهارباغ" نیز دارای یک کوشک بوده است^۵ که احتمالاً در نیمه اول حکومت شاهرخ جهت تأسیسات اداری استفاده می شده است.^۶

بزرگترین باغ : باغ جهان آرای بود که به طوری که گفته شده دارای چندین قصر (Pallaces) و ساختمانهای طاقدار سرپوشیده (Arcades) و خانهها (Houses) و ایوانهای متعدد بوده است.^۷

برخی از این ساختمانها، مجزا در حریم اقامتگاهها قرار داشتند و یکتفا انتظار داشت که ساختمانهایی مانند آشپزخانهها و اسطبلها را در محیط اقامتگاهها پیدا نماید که بر اساس طبیعت استفاده از آنها ذکر در کتابهای تاریخی به میان نیامده است.

این روشن است که تاریخ اقامتگاه سلطنتی و تاریخ باغ و کوشک باغ در قرن پانزدهم میلادی در خراسان به صورت لاینفک در می آیند. شواهد دیگر از یک عهدنامه باغبانی که در سال ۱۶-۱۵۱۵ میلادی (۹۲۱- ه. ق.) در هرات نوشته شده است به دست می آید که با فصل:

"ترتیب چهارباغ و کوشک آن" به پایان می رسد.^۸ اصطلاح چهارباغ اشاره دارد به یک باغ بزرگ که توسط جویهای آب و یا پیاده روها به چندین قسمت مجزا تقسیم شده باشد (لزوماً نه چهار قسمت) و اغلب در منابع برای اشاره به باغهای سلطنتی هرات استفاده شده است و مفهوم ضمنی عنوان فصل مذکور این می باشد که یک کوشک عنصر

ظاهراً هیچگاه بنائی مشابه قصر تاریخی آق سرای^۱ (Aq Saray) تیمور واقع در شهر سبز، در خراسان ساخته نشده بلکه فکر اقامتگاههای تیمور در سمرقند که، ایجاد کوشکهایی در میان باغ به منظور خوشگذرانی بود دنبال شد. باغ زاغان، اقامتگاه اصلی شاهرخ بوده و اگرچه مراجع زیادی به وجود ساختمانهایی موقت برای مراسم عروسی و جشن ختنه سوران و اغلب به عنوان چهار طاقی اشاره نموده اند. اما ما به درستی از انواع ساختمانهایی که وجود داشته اند آگاه نیستیم.^۲

توصیف عبدالرزاق از بازسازی باغ سفید در سال ۱۱۴۰-۱ میلادی، (۸۱۳ ه. ق.) تا اندازه های بیشتر آگاه کننده می باشد، وی پس از توصیف بنای باغ، شرحی از کوشک آن نیز می دهد و می گوید که : هر یک از چهار ایوان مقرنس کاری شده آن به طاق زحل رسیده اند^۳ و کنگره های رفیع قصر به طاق مشتری ازارها از سنگ یشم حجاری شده اند و نقاشان ماهر کلیه اطاقها و طاقچه ها را به سبک چینی نقاشی نموده اند.^۴

مسلماً واژه های او نمی توانند مورد قبول واقع باشند، اما حداقل مشخص است که یک کوشک کنگره دار با ایوانهای آراسته به مقرنس و ازاره های سنگی حجاری شده و نقاشیهای تزئینی داخلی وجود داشته است. این باغ بنای دیگری نیز به نام طریخانه داشته است، خوشبختانه (بابر) با توصیف های خود از آن اطلاعاتی باقی گذاشته است.

وی می گوید : مظفر میرزا مرا به قسمتی از طریخانه برد که در آنجا بزم شراب می نمودند این عمارت که بنای آن به وسیله بابر میرزا ساخته شده منزلی است نسبتاً کوچک و زیبا در دو طبقه، در وسط یک باغ نسبتاً کوچک، زحمت زیادی برای ایجاد طبقه بالای آن کشیده شده است. عقب نشینی هائی (ایوانچه) در چهار گوشه آن وجود دارند. فضای

اصلی طراحی باغ بوده است.

فقط یک باغ و کوشک آن مربوط به قرن پانزدهم در خراسان باقی ماند، "باغ نمکدان" واقع در گازورگاه. با توجه به نقاشیهای مینیاتور و توصیفهای بابر از طربخانه به نظر نمی آید که چیزی نامشخص باقی مانده باشد. هر کوشک دارای یک فضای زیرگنبد مرکزی بزرگ با ایوانهایی در دو طبقه در چهار محور اصلی می باشد. ایوانهای کوچکتر یا بالاخانههای طاقدار، یا شاهنشینها به طوری که بابر آنها را می نامد بر روی محورهای مورب قرار گرفته اند.^۹ کوشک باغ می تواند مربع باشد. در حالی که اکنون با مشاهده دیوارهای سفیدکاری شده کوشک نمکدان مشکل بتوان تصور نمود که زندگی با شکوه و جلال و شایسته دربار شاهی در آن جریان داشته است، نقاشیهای مینیاتور می توانند ما را از انواع تزیینات و اثاثیه که در آن وجود داشته اند آگاه نمایند. کفها کاشی شده بودند، بسیار اتفاق می افتاد که با آجر ساده فرش می شدند اما گاهی با کاشی های شش گوش رنگی نیز فرش می شدند. فرورفتگی ها اغلب به صورت شاهنشین در آورده شده بودند که دیواره پله آن همگون با ازاره ها کاشی شده بود.^{۱۰} دیوارها از قسمت ازاره ها به بالا اغلب با طرح هایی از طبیعت گلها^{۱۱} در زمینه سفید تزیین و نقاشی شده بودند.^{۱۲} در دو نقاشی مینیاتور متعلق به اواخر قرن پانزدهم میلادی نشان داده می شود که طاقچه هایی در دیوارهای دو ایوانچه بالائی وجود دارند که در آنها انواع بطریها با شکل های مختلف قرار داده شده اند، مشابه استفاده وسیع از این شکل در معماری قصرهای دوره صفوی مشاهده می شود.^{۱۳} این طریق استفاده در حکایتی که وصیفی (Vasifi) نقل می کند تصریح شده است. وی شرح می دهد چگونه یک گربه که از روی غفلت وارد چینی خانه واقع در باغ امیرعلی شاه در گازورگاه شده بود با پریدن به بالا تعدادی از ظروف چینی را که در طاقچه ها به منظور نمایش گذاشته شده بودند به بیرون انداخت.^{۱۴} پنجره ها اغلب مشبک آهنی^{۱۵} یا چوبی^{۱۶} داشتند. در قسمت بالای دیوارها، پنجره ها از چهارچوب مشبک گچی ساخته شده بودند که درون آنها شیشه رنگی قرار داده شده بود.^{۱۷} اگر چه آنها از بیرون مشاهده نمی شدند^{۱۸} بلکه از قرار معلوم در پشت پنجره محکمتری از بیرون حفظ می شدند.^{۱۹}

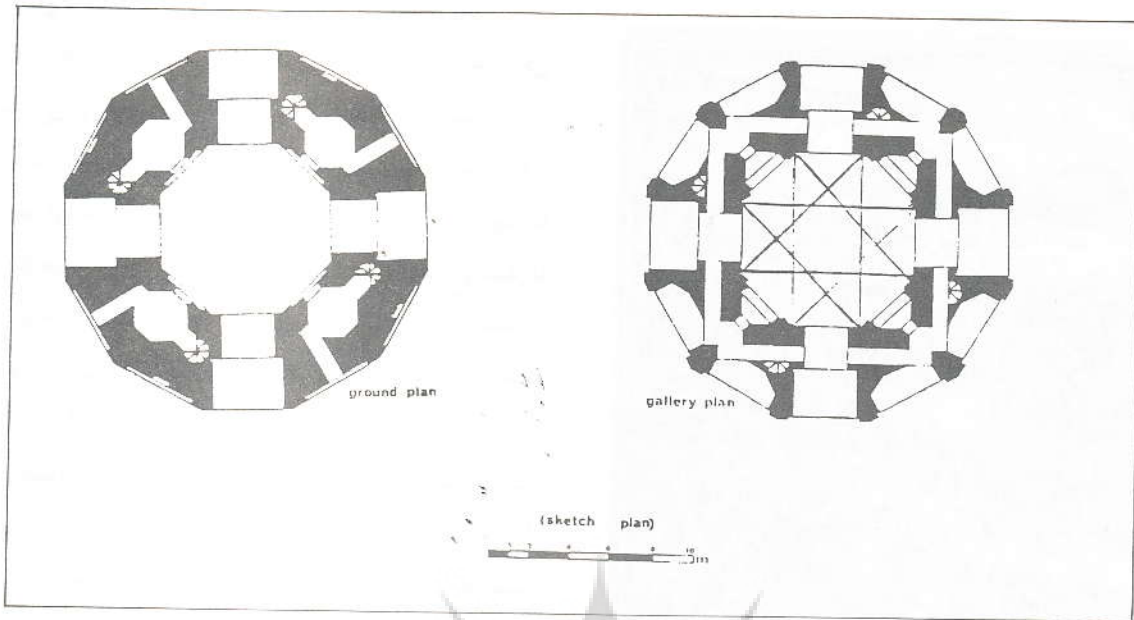
دستیابی به پشت بام برای تعمیرات لازم بود و این به توسط راه پله هایی سر پوشیده امکان پذیر می شد.^{۲۰} گاه موارد استفاده از اشکالی که بر روی پشت بام تصویر شده اند نشان داده شده است.^{۲۱} بر روی پشت بام بسیاری از کوشکها تصویر ساختمان فانوس ماندنی مشاهده می شود^{۲۲} (کل آفرنگ) که بجز تابیدن نور به داخل در صورت

مینیاتور تیمور هنگام بازدید از باغ وژا

لزوم با بازگذاشتن قسمتهائی از آن عبور جریان هوا امکان پذیر می شد. بادگیرها اغلب مشاهده می شوند،^{۲۳} حافظ ابرو بیان می کند که تمامی بادگیرها در هرات به جهت اینکه باد از طرف شمال می وزد رو به شمال قرار دارند.^{۲۴} در یک مینیاتور، تصویر ساختمانی مانند یک کوشک کوچک گنبدی بر روی پشت بام ملاحظه می شود^{۲۵} که مشابه آن بر روی ایوانهای گازورگاه و تربت جام دیده می شود. اطراف کوشک معمولاً از پای بنا سنگفرش شده بود و اغلب با یک جوی آب به یک استخر می پیوست. آب حتی می توانست به درون کوشک ادامه پیدا کند یا به طوری که در یزد دیده می شد، آب به صورت فواره به درون دریاچه

پلان کوشک نمکدان در گازورگاه

میرزا اسکندر حکمران اصفهان بین سالهای ۱۴-۱۴۰۹ میلادی مجموعه‌ای دران شهر ساخت که شامل یک قصر، حمام، بازار و یک مدرسه و یک بیمارستان می‌شد که دو دیوار و خندقی در اطراف آنها را محافظت می‌نمود.^{۳۴} وی همچنین در سال ۶-۱۴۰۵ میلادی، (۸۰۸ هـ. ق) در ارگ یزد قصری در سه طبقه ساخت.^{۳۵} کمی بعد وقتی که او در سال ۱۲-۱۴۱۱ میلادی، (۸۱۴ هـ. ق) از امنیت داخلی و خارجی خود اطمینان یافت قصرش در خارج استحکامات شیراز واقع در شمال شهر ساخته شد.^{۳۶}

خراسان نیز از این امنیت بی بهره نبود به عنوان آخرین مثال می‌توان به گزارش عبدالرزاق از مسافرت شاهرخ در زمستان سال ۱۴۱۸ NOV. OCT. میلادی (۸۲۱ هـ. ق) به مشهد اشاره نمود که او دستور می‌دهد تا برای اقامت وی در مسافرنهای آینده یک چهار باغ و قصر در شرق شهر ساخته شود.^{۳۷}

مصنوعی کوچکی می‌ریخت که یک قایق برای افزودن شکل تجملی در آن قرار داده شده بود.^{۲۶}

بافته‌ها از انواع مختلف بر شکوه بنا می‌افزودند، هر کدام از شاه‌نشین‌ها با قالی فرش شده بودند و روی آنها مخملهای زربافت بافته‌ها و بالشهایی برای تکیه زدن انداخته شده بود.^{۲۷} پنجره‌ها و درها با پرده پوشیده شده بودند.^{۲۸} اگر چه ماهرانه‌ترین استفاده از بافته‌ها جهت تزیین چادرهایی می‌شد^{۲۹} که در فضای باغ به منظور جشن عروسی و جشنهای سنتی قرار داده می‌شدند. در یک مینیاتور متعلق به اواخر قرن پانزدهم یک کوشک باغ با یک چادر سلطنتی مشاهده می‌شود که احتمال دارد مرکز حکومتی سلطان حسین در باغ جهان آرا باشد.^{۳۰}

عاقبت ممکن است ملاحظه شود که اطلاعات از توسعه باغ و کوشک در ایران هنوز بسیار محدود می‌باشد.^{۳۱} یکی از اولین مثالها از آنچه که در مینیاتورها به نمایش درآمده و بهترین مثال نیز می‌باشد مربوط به قصر سه طبقه همایون که توسط جنید (Junaid) در یک باغ ساخته شده می‌باشد.^{۳۲} مشاهده می‌شود که کوشک آن چهارضلعی بوده است، اگر چه در واقع اکثر آنهايي که بعداً ساخته شدند چند ضلعی بودند مانند کوشک نمکدان که به صورت دوازده ضلعی ساخته شد.^{۳۳}

در قرن پانزدهم میلادی در هرات حکمرانان ترجیح می‌دادند که اقامتگاه‌های خود را در خارج از دیوارهای شهر و باروی آن برپا سازند، اگر چه که این مورد همیشه مقبول ولایت دیگر نبود.

- 22- Lukens, op. cit., Figs. 1-3. Earlier examples can be seen in Il-Khanid manuscripts: see Rice and Gray, Rashid al-Din, Pls. 54-5.
- 23- Serajuddin, op. cit., p. 100.
- 24- HA, p. 18.
- 25- B. Gray, Persian Miniatures from Ancient Manuscripts, UNESCO 1961, Pl. 8; Serajuddin, op. cit., p. 81.
- 26- Robinson, "Baysonghor," Fig. 10-11; See also the layout of the chahar bagh based on the Irshad, n. 8 above. For the Yazd example see TY, p. 170.
- 27 - Ibid., Fig 10; Arts of the Book, ed., Gray, III, 89.
- 28- Arts of the Book, ed., Gray, III, 89.
- 29 - The most thorough treatments is by Andrews, op. cit., pp. 143-87.
- 30- Arts of the Book, ed., Gray, III, 111.
- 31- No trace remains of the "splendid garden kiosk" in which Ghāzān Khān built in his suburb at Tabriz. See Wilber, All. p. 17. For the remains of a Ghaznavid garden see Schlumberger, Lashkari Bazar, pp. 81-4.
- 32- B. Robinson, Persian Drawing (New York, 1965), pl. 4.
- 33- One may also compare the Cimili Kioskir Istanbul, which in vaulting and decoration is purely Persian, and whose cruciform plan with ancillary corner rooms may be a reflection of Persian pavilions. For a plan and section see G. Goodwin, A History of Ottoman Architecture (London, 1971), p. 136.
- 34- J. Aubin, "Le mécénat timourid à Chiraz," *Studia Islamica* VIII (1957), pp. 75-6.
- 35- Qasr-i ali-yi sih tabaqa bisakht ba ghurfahā, TJY, p. 92.
- 36- Aubin, op. cit., p. 76.
- 37- MS, p. 379. It was used by Abu'l-Qāsim Babur as his seat of residence in Mashhad in his brief period of power before his death: RS, VI, p. 802; MS, p. 1116.

- 1- There is no record of fifteenth century rulers in Khurasan staying for extended periods in a madrasa or khanaqah, as Timur was known to do in Samarqand.
- 2- A Kūshk (pavilion) is first mentioned only after the death of Shah Rukh. See Allen, Catalogue, p. 212, and No. 653 in general, for other references.
- 3- The same word kungura is used to describe the battlements of the Āq Saray at Shahr-i Sabz. See M.E. Masson.
- 4- MS (1963 ed.), p. 111.
- 5 - Erected by Timur in 801/1398-9. MF, 111, p. 143; Allen, Catalogue, p. 209.
- 6- Until 825/1421-2 at least, when a suyrghal of Shah Rukh was issued there. Allen, Catalogue, p. 209; Deny, "soyurghal," p. 255.
- 7- KA, p. 25. For other pavilions in this garden see Allen, Catalogue, p. 196.
- 8 - Tarh-i chahar bagh va imarat, Qasim Haravi, Irshad, p. 280. The passage is discussed in Pinder-Wilson, "The Persian Garden," pp. 82-3, and a reconstruction of the plan of the garden and pavilion is given in ibid, Pl. XIII.
- 9- For this monument see M. Ferrante and E. Galdici, "Architettura persiana," pp. 163-86.
- 10- B.W. Robinson, "Prince Baysonghor's Nizami: a speculation." *Ars Orientalis* II (1957), Fig. 10. See also the comments on the dado area in R. Hillengrand, *Imperial Images in Persian Painting* (Edinburgh, 1977), p. 21, Exhibit 24. One might also add that the tiles served a functional as well as a decorative role, in that they are less susceptible to dirt and smudges than a painted wall.
- 11- The Arts of the Book in Central Asia, ed. B. Gray (London, 1979), III, 89.
- 12- L. Binyon, J.V.S. Wilkinson, B. Gray, *Persian Miniature Painting* (London, 1933), Pl. XLIX-B.
- 13- M.G. Lukens, "The Language of the Birds: the fifteenth Century Miniatures," *BMMA* XXV/9 (1967), Fig. 3; Arts of the Book ed. Gray, III, 111. According to A. Serajuddin, *Architectural Representations in Persian Miniature Painting during the Timurid and Safavid Periods*, Ph.D. thesis, University of London 1968, p. 62, a canopy like a Turkish fireplace used for the display of ceramic and metal vessels is represented in f. 45b of B.L. Add. 18113 (poems of Khvājū). The fifteenth century Shirine at Bīdākhavīd near Yazd has a similar architectural feature: O. Kane, "Timurid Stucco," Pl. VIII.
- 14- BV, I, p. 478.
- 15- Robinson, "Baysonghor," Fig. 10. For a grilled window (panjara) donated by Shah Rukh to the Shirine at Mashhad see *The Arts of Islam*, Hayward Gallery 1976, exhibit 245; Samadi, *Rahnama*, illustrated opp. 33.
- 16- Arts of the Book, ed. Gray III, 89; BWG, Pl. LXXI-B.
- 17- See Chapter 4.
- 18- For an exception see Titley, *Persian Miniature Painting*, Pl. 4.
- 19- Robinson, "Baysonghor," Fig. 11; Arts of the Book, ed. Gray, III, 111; BWG, Pl. LXXI-B.
- 20- Arts of the Book, ed. Gray III, 107.
- 21- E.g. catching birds, F.R. Martin, *The Miniature Paintings and Panters of Persia, India and Turkey* (London, 1912), Pl. 80A; lamentation, B. Gray, *Persian Painting* (Geneva, 1961), p. 122.